

# ژئوپلیتیک مرزهای ایران

مؤلف: سیدعلی عبادی نژاد

عبادی نژاد، علی

ژئوپلیتیک مرزهای ایران/ مؤلف غلی عبادی نژاد؛ ویراستار علیرضا غلامی. تهران: دانشگاه علوم انتظامی ناجا، معاونت آموزش، ۱۳۸۵.

۲۳۵ ص. (معاونت آموزش دانشگاه علوم انتظامی ناجا، اداره کل تدوین متون آموزشی: [ج] ۷۸)

ISBN 964-7648-27-8

۲۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

واژه نامه، کتابنامه: ص[۲۲۵]-۲۲۷؛ همچنین به صورت زیر نویس

۱- نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران--دستنامه های افسران. ۲- علوم نظامی--ایران--دستنامه های افسران. ۳- سیاست جغرافیایی--ایران. ۴- سیاست جغرافیایی--خاورمیانه. ۵- سیاست جغرافیایی. الف. معاونت آموزش دانشگاه علوم انتظامی ناجا، اداره کل تدوین متون آموزشی: [ج] ۷۸. ب. دانشگاه علوم انتظامی ناجا، معاونت آموزش. ج. عنوان. د. فروبت، ۷۸.

۳۷۸/۵۵

LGR۹۹۷/د۲

م۸۵-۳۴۷۳۶

کتابخانه ملی ایران

ژئوپلیتیک مرزهای ایران

مؤلف: سیدعلی عبادی نژاد

ویراستار: علیرضا غلامی

صفحه آرا: نگین صارمی

مدیر اجرایی: عبدالله دیانتي

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۵

شمارگان: ۳۰۰۰ جلد

قیمت: ۲۵۰۰۰ ریال

ناشر: دانشگاه علوم انتظامی، معاونت آموزش

نشانی: دهکده المپیک، زیبادشت بالا، دانشگاه علوم انتظامی

پخش و توزیع: ۴۱۹۳۱۲۷۳

لیتوگرافی. چاپ. صحافی: مرکز چاپ سانس ناجا

## پیشگفتار

دانشگاه علوم انتظامی به عنوان مرکز تربیت افسران مؤمن، متعهد و متخصص، رسالت عظیمی در تأمین کارکنان مورد نیاز ناجا و ارتقاء علمی آنان در طول خدمت مقدس را برعهده دارد.

تولید و انتشار علوم پلیسی، مکتوب و مستند نمودن تجارب و یافته‌های علمی و تجربی نیز یکی دیگر از رسالتهای این دانشگاه محسوب می‌شود.

در راستای مأموریت‌های یاد شده، تألیف کتابهای علمی آموزشی توسط اساتید و صاحب‌نظران در برنامه‌های جاری معاونت آموزش دانشگاه گنجانده شده است تا در این رهگذر انتقال دانش به دانشجویان، فراگیران و سایر علاقه‌مندان روند مطلوب‌تری داشته باشند.

امیدواریم با تداوم روند موجود و انتشار متون جدید، بتوانیم ضمن انجام رسالت و مأموریت‌های متصوره به ارتقاء سطح علمی و مهارتی کارکنان ناجا و در نهایت ارتقاء کمی و کیفی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران کمک نموده و رضایت خداوند متعال را کسب نماییم.

بدین‌وسیله از زحمات کلیه عزیزانی که در این خصوص ما را یاری نموده و ینا می‌نمایند، به ویژه اساتید و مؤلفان گرامی، همکاران آموزشی و گروه‌های علمی تقدیر و تشکر می‌نمایم.

معاون آموزشی دانشگاه علوم انتظامی  
سرهنگ پاسدار مهندس علی‌اصغر نیک‌نام

## مقدمه

تولید منابع آموزشی غنی‌ترین بخش فرآیند برنامه‌ریزی آموزشی در دانشگاهها و مؤسسه‌های علمی و آموزشی است و دانشگاه علوم انتظامی نیز به عنوان مرکز ثقل دانش، بینش و مهارت در علوم پلیسی، از این فائده مستثنی نیست. بنابراین، با توجه به توسعه و گسترش فناوری در علوم پلیسی و انتظامی، لزوم دگرگونی اساسی در نظام آموزشی دانشگاه علوم انتظامی بیش از پیش احساس گردید و به همین منظور تولید منابع و متون آموزشی به عنوان بخشی از نظام آموزشی دانشگاه علوم انتظامی در دستور کار قرار گرفت بطوری که در چند سال اخیر گامهایی در جهت تولید منابع و متون آموزشی در حوزه‌های تخصصی علوم پلیسی برداشته شده است که هنوز مراحل اولیه را طی می‌کند، در این مرحله دانش، بینش، مهارتها و ارزشهای علوم پلیسی تدوین، تنظیم و به رشته تحریر درآمده است تا به لحاظ تئوریک و نظری علوم پلیسی و انتظامی را پوشش دهد. در این راستا، اداره کل تدوین متون آموزشی معاونت آموزش، با تدوین، تألیف و ترجمه متون آموزشی، امکان تحقق اهداف ذیل را در نظام آموزشی دانشگاه فراهم می‌سازد:

الف) بالا بردن توان شناختی و علمی دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی

مهمترین هدف تولید متون آموزشی بالا بردن شناخت، بینش و مهارت دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی است. این شناخت را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

- ۱- آموختن و یادآوری دانش و اطلاعات تخصصی علوم پلیسی؛
- ۲- درک و فهم تخصصی علوم انتظامی؛
- ۳- به کار بردن اصول، قوانین و روشهای خاص علوم انتظامی؛
- ۴- تجزیه و تحلیل و نقد مسائل، عوامل و پدیده‌های انتظامی؛
- ۵- تولید، ارتقاء و اصلاح علوم پلیسی در کشور؛
- ۶- به‌کارگیری روشها و تکنیکهای علوم پلیسی گذشته و حال

ب) بالا بردن مشارکت فردی و جمعی دانشجویان

با تدوین منابع می‌توان ارزشها، علایق و نگرشهای دانشجویان پلیس را بالا برد و با بالا بردن آن می‌توان:

- ۱- امکان خوب گوش دادن را برای دانشجویان فراهم آورد.
- ۲- امکان مشارکت فردی و جمعی را در حوزه‌های مسائل اجتماعی در دانشجویان مهیا نمود.
- ۳- دانش، بینش و مهارت را برای دانشجویان مهیا کرد تا بتوانند به انگای آن از عملکرد و توان علمی و تخصصی خود در حوزه فعالیتهای انتظامی دفاع نمایند.
- ۴- امکان کنترل رفتار و گفتار را برای دانشجویان مهیا ساخته تا نظام آموزشی و منش انتظامی را پیوسته به صورت نظام ثابت ذهنی در خود به وجود آورند.

(هفت)

### ج) بالا بردن تواناییهای مهارتی دانشجویان علوم انتظامی

تسلط بر مهارتهای علمی، تجربی، سستی و عمومی پلیسی یکی از اهدافی است که با تولید و تدوین منابع آموزشی نهادینه خواهد شد. با ایجاد این منابع سازماندهی شده می‌توان:

- ۱- امکان مشاهده دقیق و هدفمند وقایع و پدیده‌های پلیسی را برای دانشجویان مهیا نمود.
- ۲- پیروی و تقلید از قوانین، روشها و ضوابط عمومی و علمی علوم پلیسی را برای دانشجویان فراهم کرد.

۳- دقت و سرعت عمل را در دانشجویان بالا برد.

۴- رعایت نظم و انضباط در انجام عملیات انتظامی را برای دانشجویان مهیا کرد.

۵- تسلط کامل بر وظایف اجرایی و شغلی برای دانشجویان را به وجود آورد.

### د) شناخت ارزشهای مشترک جامعه و پلیس

با تولید منابع و متون آموزشی از دانشجویان پلیس توقع آن می‌رود که شناخت دقیقی از ارزشها، علایق، گرایشها، باورها و عقاید جامعه خود داشته و آنها را در انجام وظایف به کار گیرند، این شناخت می‌تواند شامل موارد ذیل باشد:

- ۱- شناخت ارزشهای مشترک عمومی جامعه و پلیس؛
- ۲- شناخت حقوق سازمانی و انسانی شهروندان از سوی پلیس؛
- ۳- ایجاد حس وفاداری به کشور، نظام و پلیس؛
- ۴- احساس احترام و تعلق خاطر نسبت به آرمانها، میراث، تاریخ، نهادهای اجتماعی؛ ارزشهای اسلامی و انسانی.

تغییر و ارتقای نظام تعلیم و تربیت در دانشگاه علوم انتظامی مسئله‌ای است که قابل شک و خدشه نیست و دانشگاه باید در این برهه از زمان با تولید، تدوین و تألیف منابع و متون آموزشی گام بردارد و در این راستا دانشگاه علوم انتظامی با ایجاد تشکیلات و مدیریت مستقل تصمیم به تولید منابع و محتوای آموزشی گرفته که متن حاضر حاصل زحمات یکی از تولید کنندگان عرصه تولید، و تدوین منابع و متون آموزشی است. امید است کارشناسان، محققان و مسئولان؛ منابع تولید شده را مورد نقد و اصلاح قرار داده و نقاط خلاء را به اطلاع نویسندگان گروه علمی مربوط و معاونت آموزش دانشگاه برسانند تا در جهت پرکردن خلاء، موجود در علوم پلیسی و انتظامی اقدام لازم صورت پذیرد.

در پایان توفیق روز افزون نویسندگان، مترجمان و تلاشگران عرصه تولید متون آموزشی دانشگاه علوم انتظامی را از خداوند متعال خواستارم.

مسئول طرح تدوین متون آموزشی دانشگاه علوم انتظامی

عبدالله دیانتهی

|     |                                                                               |
|-----|-------------------------------------------------------------------------------|
| ۱۰۰ | مقدمه مؤلف                                                                    |
| ۵۰  | فصل اول: مرور تحلیلی بر نظریه‌ها، دیدگاه‌ها و مفاهیم اساسی در مورد ژئوپولیتیک |
| ۵۰  | مفهوم ژئوپولیتیک                                                              |
| ۸۰  | نظریه‌های جهانی ژئوپولیتیک                                                    |
| ۱۷۰ | اسپایگمن و تئوری ریملند                                                       |
| ۱۹۰ | ماینک و معیارهای انسانی                                                       |
| ۲۱۰ | جمع‌بندی جالب پاندرز                                                          |
| ۲۲۰ | سیر تحول ژئوپولیتیک در آلمان                                                  |
| ۲۸۰ | استراتژی ژئوپولیتیک هاوس‌هوفر                                                 |
| ۳۰۰ | ژئوپولیتیک در آمریکا                                                          |
| ۳۳۰ | آلفرد ماهان (۱۸۴۰-۱۹۱۴)                                                       |
| ۳۶۰ | عوامل مؤثر بر قدرت دریایی                                                     |
| ۴۲۰ | تحولات ژئوپلیتیکی در نیمه دوم قرن بیستم                                       |
| ۵۰۰ | خلاصه                                                                         |
| ۵۳۰ | سؤالات فصل اول                                                                |
| ۵۵۰ | فصل دوم: عوامل مؤثر در ژئوپولیتیک                                             |
| ۵۵۰ | ۱- عوامل مؤثر در ژئوپولیتیک                                                   |
| ۵۶۰ | الف) عوامل ثابت ژئوپولیتیک                                                    |
| ۷۶۰ | ب) عوامل متغیر ژئوپولیتیک                                                     |
| ۸۹۰ | خلاصه                                                                         |
| ۹۱۰ | سؤالات فصل دوم                                                                |
| ۹۳۰ | فصل سوم: پیدایش و شکل‌گیری مرزها در منطقه ژئوپولیتیک خاورمیانه (خلیج فارس)    |

|     |                                                   |
|-----|---------------------------------------------------|
| ۱۳  | ۱- مفهوم حکومت و مرز در ایران                     |
| ۹۷  | ۲- مرزهای ایران                                   |
| ۱۰۸ | ۱-۲ مرزهای شمالی                                  |
| ۱۱۶ | ۲-۲ مرزهای شرقی                                   |
| ۱۳۰ | ۳-۲ مرزهای جنوبی                                  |
| ۱۴۶ | ۴-۲ مرزهای غربی                                   |
| ۱۵۵ | خلاصه                                             |
| ۱۵۶ | سوالات فصل سوم                                    |
| ۱۵۷ | فصل چهارم: عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر مرزهای ایران   |
| ۱۵۷ | مقدمه                                             |
| ۱۵۸ | ۱- ژئوپلیتیک مرزهای غربی ایران                    |
| ۱۶۰ | ۱- دروازه ارتباط ایران با کشورهای غربی و جهان غرب |
| ۱۶۰ | ۲- موقعیت ژئواستراتژیک منطقه غرب ایران            |
| ۱۶۰ | ۳- چگونگی شبکه آبراهها در غرب ایران               |
| ۱۶۱ | ۴- مناقشات پیرامون اروندرود                       |
| ۱۶۱ | ۵- ترکیب قومی جمعیت ساکن در منطقه غرب             |
| ۱۶۲ | ۲- ژئوپلیتیک مرزهای جنوب ایران                    |
| ۱۶۲ | ژئوپلیتیک خلیج فارس                               |
| ۱۶۵ | ژئوپلیتیک تنگه هرمز                               |
| ۱۶۷ | عوامل تنش‌زا در منطقه خلیج فارس                   |
| ۱۷۴ | ۳- ژئوپلیتیک مرزهای شمالی ایران                   |
| ۱۷۵ | رژیم حقوقی دریای خزر                              |
| ۱۸۱ | مناطق نفتی                                        |
| ۱۸۳ | ۴- ژئوپلیتیک مرزهای شرقی ایران                    |

|     |                                                                    |
|-----|--------------------------------------------------------------------|
| ۱۸۴ | ۱- ژئوپلیتیک قومی مذهبی.....                                       |
| ۱۸۴ | ۲- ژئوپلیتیک مواد مخدر.....                                        |
| ۱۸۵ | ۳- ژئوپلیتیک آب (هامون).....                                       |
| ۱۸۵ | ۴- حضور کشور آمریکا.....                                           |
| ۱۸۶ | خلاصه.....                                                         |
| ۱۸۷ | سؤالات فصل چهارم.....                                              |
| ۱۸۹ | فصل پنجم: تحلیلی بر اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران..... |
| ۱۸۹ | اصول و مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران.....                         |
| ۱۹۲ | خصوصیات و ویژگیهای مؤثر بر آمایش مناطق مرزی.....                   |
| ۱۹۳ | ۱- دوری از مرکز.....                                               |
| ۱۹۴ | ۲- انزوای جغرافیایی.....                                           |
| ۱۹۶ | ۳- ناپایداری سکونت.....                                            |
| ۱۹۷ | ۴- تبادلات مرزی.....                                               |
| ۱۹۹ | ۵- تفاوتهای فرهنگی.....                                            |
| ۲۰۰ | ۶- تهدیدات خارجی.....                                              |
| ۲۰۱ | ۷- ضدیت سیستمی.....                                                |
| ۲۰۴ | اصول، راهبردها و سیاستهای آمایش مناطق مرزی.....                    |
| ۲۰۵ | ۱- اصول، راهبردها و سیاستهای توسعه.....                            |
| ۲۰۹ | ۲- اصول، راهبردها و سیاستهای دفاعی و امنیتی.....                   |
| ۲۱۳ | ۳- اصول، راهبردها و سیاستهای سازماندهی فضایی مناطق مرزی.....       |
| ۲۱۸ | خلاصه.....                                                         |
| ۲۲۰ | سؤالات فصل پنجم.....                                               |
| ۲۲۱ | منابع و مآخذ.....                                                  |

## مقدمه مؤلف

معنای لغوی ژئوپلیتیک، سیاست زمین است. در این علم نقش عوامل جغرافیایی در سیاست ملل بررسی می‌شود. به بیانی دیگر در ورای تظاهر رجال سیاسی و امیال و هوسهای وزرای خارجه کشورها، عوامل و وضعیتهای خاصی وجود دارد که تأثیر عمیق در سیاست خارجی هر کشوری می‌گذارد.

بدون تردید، در طول تاریخ بسیار اتفاق افتاده که در کشورهای مختلف به این عوامل بی‌اعتنایی شده و این بی‌اعتنایی باعث زیانهای شده است. بنابراین برای متصدیان امور کشوری و لشکری لازم است که عوامل اساسی ژئوپلیتیک را با دیدی وسیع و جهانی شناسایی کنند و از آنها در تصمیم‌گیریهای سیاسی استفاده کنند تا ملت و مملکت را به سمت توسعه سوق دهند. توجه به اصول ژئوپلیتیک موجب کسب قدرت می‌شود و مسلماً کشوری قدرتمند می‌تواند در صحنه سیاست جهانی نقش مهمی ایفاء کند.

ژان گاتمن می‌گوید: "اگر زمین مانند یک توپ بیلیارد صاف و صیقلی بود، در آن صورت هیچ توجیهی برای چنین مطالعه و بررسی وجود نداشت و اصولاً مطالعه ژئوپلیتیک نمی‌توانست کارساز باشد." اما زمین از جنبه‌های مختلف طبیعی و انسانی بسیار متنوع است و به همین دلیل، تنوع زیادی در چهره خارجی آن قابل مشاهده است و در نتیجه روابط انسانی متنوعی نیز ایجاد کرده است. بنابراین در هر پدیده جغرافیایی به نوعی از روابط انسانی با آن پدیده برخورد می‌کنیم. مطالعه ژئوپلیتیک

به ما می‌آموزد که بر چه مبنا و اساسی باید تصمیم گرفت و برای نیل به مقصود باید چه وسایلی را به کار بست. توجه به اصول و مبانی ژئوپلیتیک می‌تواند گره‌گشای مشکلات داخلی، منطقه‌ای و جهانی شود و عدم توجه به آن، مصیبت بار خواهد بود.

ژئوپلیتیک به عنوان یکی از شاخه‌های علم جغرافیا و به مثابه یکی از ابزارهای شناخت زمین و تأثیر آن بر سیاست، کمکهای زیادی را به دانشجویان، اساتید و مدیران انتظامی می‌تواند ارائه نماید.

انقلاب اسلامی ایران (بهمن‌ماه ۱۳۵۷)، حمله ارتش عراق به ایران (شهریور ماه ۱۳۵۶)، فروپاشی شوروی، پایان جنگ سرد و انحلال پیمان ورشو و همچنین حمله عراق به کویت (سال ۱۹۹۱) تغییرات زیادی را در جغرافیای سیاسی و موقعیت ژئوپلیتیکی ایران پدید آورده است.

فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد در سال ۱۹۹۱، باعث گردید ایران که در شمال فقط با یک کشور هم مرز بود با جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز هم‌مرز گردد. ترکمنستان در شمال‌شرق، آذربایجان و ارمنستان و جمهوری خودمختار نخجوان در غرب دریای خزر به همسایگان شمال ایران اضافه گردیدند.

این تحولات موجب تغییراتی در رفتارهای بین‌المللی کشورهایی مثل آمریکا در قبال ایران گردید. در طی تمام سالهای پس از انقلاب اسلامی، آمریکا در پی یافتن راهکارهای مناسب برای به انزوا کشیدن ایران بوده و به استراتژی مهار دوگانه دست زده است. جنگ تحمیلی عراق علیه ایران یکی از این راهکارها بود که به مدت ۸ سال موجب تضعیف بنیانهای اقتصادی و نظامی دو کشور گردید.

ایران هم اکنون در سه کانون ژئوپلیتیک و ارتباطی مهم یعنی منطقه قفقاز، آسیای مرکزی و دریای خزر، در حال از دست دادن نفوذ و حوزه‌های نفوذ خود بوده و در بسیاری از موارد در حال بازگشت به سطح روابط اقتصادی دوره جنگ سرد است. در شرق، ایران با کشور افغانستان و پاکستان هم مرز است که هر دو کشور مشکلاتی را برای ایران به وجود آورده و می‌آورند. در افغانستان آمریکا، ابتدا طالبان را بر سر کار آورد که در اولین مرحله، ارتباط غرب افغانستان یعنی منطقه هرات را که جزء قلمرو تمدن فرهنگ ایرانی بود با ایران قطع و در نتیجه دسترسی شیعیان و تاجیکهای افغانستان با ایران قطع شد. هم اکنون نیز پس از حادثه ۱۱ سپتامبر و اشغال افغانستان، آمریکا با روی کار آوردن حکومتی دلخواه حضوری قویتر از گذشته در این منطقه دارد.

موضوع مواد مخدر، تولید آن در افغانستان و صدور آن از راه ایران به اروپا همواره مشکلات زیادی را برای ایران به همراه داشته است که در این مبارزه نقش نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر همگان واضح و روشن است. بدین ترتیب آمریکا در شمال و شرق مسائلی را بر ایران تحمیل کرده که خروج از آن به دقت، زمان و اعتمادسازی نیاز دارد.

در غرب، ایران با عراق و ترکیه هم مرز است. سرزمین عراق، پس از فروپاشی حکومت عثمانی در ابتدای قرن ۲۰ و استقلال در سال ۱۹۴۵، وارث اختلافات مرزی ایران و عثمانی می‌باشد و همین مسئله مستمسکی برای درگیری با ایران بوده است. مرز ایران و عراق ۱۶۰۹ کیلومتر می‌باشد که از نظر جغرافیای سیاسی یکی از بدترین حالات خطوط مرزی است که اختلافات دو کشور را دامن می‌زند. ایالات متحده آمریکا و انگلستان پس از براندازی حکومت صدام، در صدد هستند تا محاصره زمینی ایران در شمال، شرق و غرب را کامل نمایند.

در شمال غربی ایران، ترکیه نیز چندین بار به بهانه تعقیب کردهای مخالف آنکارا وارد حریم فضایی ایران شده و نقاطی از مرز و قلمرو ایران را بمباران و مرزهای ایران و عراق را مورد تهدید قرار داده است. احتمال دارد که ترکیه در پی اجرای نقشه‌های توسعه طلبانه خود باشد که با تأیید آمریکا و کمکهای فنی اسرائیل پشتیبانی می‌شود. بطور کلی می‌توان گفت که اوضاع مرزهای ایران در شرق، شمال، و غرب تهدیدکننده و ناآرام است و نگهداری این مرزها، مدیریت کارآمد و سیاست داخلی و خارجی قوی و علمی را طلب می‌کند.

در جنوب، ایران با کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس هم مرز است که با تشکیل شورای همکاری خلیج فارس سعی در مقابله با جمهوری اسلامی ایران و با حمایت خود در طول جنگ تحمیلی از عراق این مسئله را به اثبات رسانده‌اند.

در خلیج فارس جزایر ایرانی تنب بزرگ و کوچک و ابوموسی و ادعای مالکیت آن توسط امارات متحده عربی از جمله مسائل پیش روی ایران است که توسط آمریکا برای تیرگی روابط ایران با اعراب هر از چندگاهی رخ می‌نماید. طرح مسائل مربوط به جزایر سه گانه فقط برای یافتن بازار تسلیحاتی آمریکایی در بین اعراب است که آنها را از خطر بنیادگرایی اسلامی و گسترش حوزه نفوذ ایران می‌ترساند.

با توجه به آنچه در سطور بالا ذکر شد و با عنایت به اینکه نگاهبانی از تمام این مرزها یکی از وظایف خطیر نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد مسلماً دانشجویان کارشناسی ارشد مرزبانی که در واقع مدیران آینده مرزبانی کشور خواهند بود می‌بایستی ضمن اطلاع دقیق از این تحولات و روند شکل‌گیری آنها، بتوانند از این اطلاعات در تصمیم‌گیریهای خویش استفاده نمایند.

سیدعلی عبادی‌نژاد